

1 MATAERIÁL 1

1.1 Člověk jako výchozí subjekt ekonomie

Termín člověk v ekonomii označuje výchozí buňku, ze které vyrůstá systém sociálně ekonomických vztahů. Jeho pojetí formuje jednotlivé sféry lidského bytí a je tak metodologickým základem pro rozlišení struktur naší existence. Na jedné straně je člověk subjektem ekonomiky, který je interpretován jako racionální tvor rozhodující se na základě principu maximalizace požitků při minimalizaci nákladů. Na druhé straně je členem společnosti, který nevstupuje pouze do vztahů konkurence, výměny zboží, tržní struktury atp., ale realizuje svou vůli v rodinném vztahu, navazuje kooperační vztahy ve smyslu společných požitků při sdílení podobných hodnot, chová se altruisticky, mnohdy preferuje soucit před prospěchem atd.

Tyto sociální vztahy jdou velmi často za rámec tržních vztahů a překračují jejich horizonty jak z hlediska prostoru, tak i z hlediska času. Vzniká tak poměrně složitý vztah mezi tržními institucemi¹ a organizacemi a obecně společenskými institucemi a organizacemi. Jako příklad lze uvést vztah církve k zápůjčnímu kapitálu, války a jejich vliv na ekonomický rozvoj atp. Musíme si také uvědomit, že zároveň existuje rozpor mezi individuem a společností. Společnost tak není pouhý souhrn jedinců a jejich dílčích zájmů a tento vztah je v teorii nejednoznačně analyzován.

Společnost se jeví jako složitý systém spojující v sobě společenské vztahy jak mezi individui, tak mezi sociálními skupinami, náboženskými a dalšími organizacemi jak dílčího, tak celohospodářského charakteru. Uspořádání vzájemných vazeb je vertikální či horizontální, přitom tyto organizace mohou být samosprávné či centrálně řízené. Zvláštní organizací a specifickou institucí je zde stát jako historicky vzniklý a vyvíjející se prvek řízení a používání moci ve společnosti. Přitom pojetí státu je předmětem řady tisíciletých diskusí, a proto existuje velké množství jeho definic. Pro náš účel však postačí tato definice.

„Když se mluví o státu na rozdíl od společnosti nebo občanstva, rozumí se tím vláda, souhrn veřejné moci .... společnost, a to zvláštní sdružení, které tvoří podstatu vlasti, jsou nevyhnutelné pro všeobecné blaho i pro blaho každého spolučlena.“ (De LAVELEYE, E. *Vláda v demokracii*. Praha: Nákladem vydavatele "Rozhledů" Jos. Pelcla, 1897, díl I., s. 36)

Ekonomické disciplíny v zásadě musí pozorovat proces vazeb člověk - stát - společnost, od nichž není možno v reálném životě abstrahovat. Zároveň sem vstupuje ještě rovina přírody, neboť člověk je svou biologickou podstatou její součástí. Pak další částí ekonomického systému - stát a společnost musí z důvodu přežití stanovit přírodní prostředí jako nedělitelnou součást

---

¹ Instituce jsou zde chápány ve smyslu institucionální ekonomie, a to jako normy a způsoby jednání člověka a společnosti. Blíže viz MLČOCH, L. *Institucionální ekonomie*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 1996; VOIGT, S. *Institucionální ekonomie*. Praha: Liberální institut, 2008.

veřejného zájmu. Vedle „člověka ekonomického“ a „člověka společenského“ tak vzniká potřeba vymezit „člověka environmentálního“. Samozřejmě, že nelze „člověka ekonomického“ s jeho tržními mechanismy a instituty dávat do absolutního protikladu k ostatním pohledům na lidskou existenci. Jde o vzájemný vztah, kde se kromě protikladů protínají i kooperační momenty těchto forem bytí.

Zároveň zde existuje historický vývoj daný změnou podmínek bytí člověka a společnosti a jejich vztahu k osvojování a využívání přírodního prostředí na základě změny technologií. Metodologicky se tak dostáváme k tvrzení, že člověk je díky své podstatě obklopen institucemi, které formálními a neformálními způsoby - tj. právními nástroji, převažujícími světonázorovými postoji spjatými s morálními imperativy určují „pravidla hry“. Člověk se ve své sociální podstatě jako individuum snaží na tomto „hřišti“ realizovat své zájmy pro uspokojení svých potřeb. Můžeme tak pozorovat další rozpor mezi „člověkem egoistou“ a „člověkem altruistou“. Egoistický homo oeconomicus se snaží racionálně uspokojit své potřeby na základě maximalizace užítku a stojí v mnoha postojích v rozporu s potřebami rozvoje podmínek tak, aby byl maximalizován užitek celé společnosti. Stačí poukázat např. na daně jako prostředek pro udržování a rozvoj společnosti oproti odnímání části vytvořeného produktu jedincům. Ale na druhé straně lidé zcela běžně využívají ke svému rozvoji a blahobytu instituce zřizované z těchto daní. Oproti tomu je altruismus lidí chápán jako schopnost konat dobro pro příslušníky společnosti. Z altruismu pak vyrůstá i mravně etické hodnocení lidských aktivit, kdy tato schopnost je nadřazována z hlediska prospěšnosti. Z toho lze odvodit morální přesvědčení o preferenci celospolečenského zájmu nad individuálním. Taktéž platí, že užitek z jednotlivých celospolečenských aktivit není pro lidi stejný, pokud začneme uvažovat o diferenciaci a uvědomíme si sociálně ekonomickou a kulturní odlišnost člověka jako příslušníka různých skupin a tříd ve společnosti.

Vstupní úvahy při výkladu ekonomické teorie vždy vyžadují určitou míru zjednodušení. Proto většina teorií je vystavěna tak, že pro konkrétní aplikaci do praxe je nutno přidávat další a další podmínky. Tak např. 1 kg peří a 1 kg železa bude ve vzduchoprázdnu padat k zemi stejnou rychlostí, což v běžných podmínkách nikdy nenastane. Lidské myšlení tak vytváří modely, které jsou v těchto zjednodušených podmínkách správné, ale v praxi jsou v čisté podobě nerealizované. Slouží nám jako metodologický aparát a jako východisko pro popsání a pochopení reality. To nás však nezabavuje nutnosti další intelektuální aktivity při aplikaci teoretických závěrů a postupů do praxe.

1.2 Metodologické přístupy k veřejné ekonomii

Z výše uvedeného vyplývá problém celospolečenských, skupinových a individuálních zájmů. Jde o problém interpretace přístupů jednotlivých filozoficko-ekonomických škol týkajících se podstaty společnosti. Počátky moderního pojetí asistence společenských vztahů lze nalézt u T. Hobbese - Leviathan, kde stát definuje jako výtvar lidí.² Koncept společenské

² „Jestliže lidé od přírody milující svobodu a toužící po vládě nad jinými zavádějí sami sobě takové omezení, v jakém je vidíme žít v pospolitosti, obci nebo státě, poslední příčinou, cílem a účelem tohoto je starost, aby se tím opatřením jednak sami chránili, jednak si při tom sami zajistili spokojenější život.“ (HOBBS, J. *Leviathan neboli*

smlouvy, kdy z důvodu výhod vzniká mezi individui dohoda na institucionálním a organizačním uspořádání, pak zasáhl i do ekonomického myšlení.

Zde se v neoklasické ekonomii prosadil princip metodologického individualismu, tj. snahy dívat se na sociálně ekonomické procesy z pohledu jednotlivců, kteří vstupují do vazeb s jinými. Tento princip proniká i do řady jiných škol - nová historická škola, neoinstitucionalismus atd. Je často základem empiricko-analytických přístupů a s pomocí modelu racionálního chování pak interpretuje reálné procesy. Musí však respektovat jeho odlišnost od filozofického individualismu, který se snaží vybudovat myšlenkovou konstrukci skutečného člověka. Pokud k tomu nedojde, pak je postup neobhajitelný. Metodologický individualismus naráží na antropologické určení člověka a lidstva a zde beznadějně selhává. Tento rozpor se často projevuje v přístupech makro i mikro ekonomických interpretací.

Z výše uvedeného vyplývá problém celospolečenských, skupinových a individuálních zájmů. Jde o problém interpretace přístupů jednotlivých filozoficko-ekonomických škol týkajících se podstaty společnosti. Počátky moderního pojetí asistence společenských vztahů lze nalézt u T. Hobbese - Leviathan, kde stát definuje jako výtvar lidí.³ Koncept společenské smlouvy, kdy z důvodu výhod vzniká mezi individui dohoda na institucionálním a organizačním uspořádání, pak zasáhl i do ekonomického myšlení.

Zde se v neoklasické ekonomii prosadil princip metodologického individualismu, tj. snahy dívat se na sociálně ekonomické procesy z pohledu jednotlivců, kteří vstupují do vazeb s jinými. Tento princip proniká i do řady jiných škol - nová historická škola, neoinstitucionalismus atd. Je často základem empiricko-analytických přístupů a s pomocí modelu racionálního chování pak interpretuje reálné procesy. Musí však respektovat jeho odlišnost od filozofického individualismu, který se snaží vybudovat myšlenkovou konstrukci skutečného člověka. Pokud k tomu nedojde, pak je postup neobhajitelný. Metodologický individualismus naráží na antropologické určení člověka a lidstva a zde beznadějně selhává. Tento rozpor se často projevuje v přístupech makro i mikro ekonomických interpretací.

Druhým přístupem pro myšlenkovou reprodukci vztahů člověka a společnosti je kolektivistický přístup, často nazývaný holistický. Z metodologického hlediska jde o snahy pojmut celistvě problém fungování systému, kdy jeho jednotlivé prvky jsou pochopitelné a vysvětlitelné na základě fungování celku.⁴ Oporu má tento přístup budovanou již od antického

---

o podstatě zřízení a moci státu církevního a občanského. Praha: Melantrich, 1941, s. 201) Obdobně argumentuje i J. J. Rousseau: „Naléztí formu sdružení, která chrání a podporuje vši silou společnou osobu i majetek každého člena sdružení, a skrz niž by každý poslouchal pouze sám sebe, třeba se se všemi pojil a zůstal svobodným jako dříve. To jest základní otázka, na kterou odpovídá smlouva společenská.“ (ROUSSEAU, J. J. *O smlouvě společenské čili o základech politického práva*. Praha: Vlastním nákladem vydal J. Otto, 1911, s. 20.)

³ „Jestliže lidé od přírody milující svobodu a toužící po vládě nad jinými zavádějí sami sobě takové omezení, v jakém je vidíme žít v pospolitosti, obci nebo státě, poslední příčinou, cílem a účelem tohoto je starost, aby se tím opatřením jednak sami chránili, jednak si při tom sami zajistili spokojenější život.“ (HOBBS, J. *Leviathan neboli o podstatě zřízení a moci státu církevního a občanského*. Praha: Melantrich, 1941, s. 201) Obdobně argumentuje i J. J. Rousseau: „Naléztí formu sdružení, která chrání a podporuje vši silou společnou osobu i majetek každého člena sdružení, a skrz niž by každý poslouchal pouze sám sebe, třeba se se všemi pojil a zůstal svobodným jako dříve. To jest základní otázka, na kterou odpovídá smlouva společenská.“ (ROUSSEAU, J. J. *O smlouvě společenské čili o základech politického práva*. Praha: Vlastním nákladem vydal J. Otto, 1911, s. 20.)

⁴ Holos je řecky celek.

pojetí světa jako celku (vesmíru), kdy můžeme sledovat počátky této tradice u tzv. sedmi mudrců až k Aristotelovskému pojetí, kdy celek je víc než jen součet jeho částí. (Blíže viz *Aristotelova Metafysika V*. Praha: Nákladem české akademie věd a umění, 1927, s. 102–103) Pokud v systému spolu jednotlivé prvky úspěšně kooperují, pak se objevuje synergický efekt, který dává tomuto celku výhody oproti nekooperujícím dílčím částem.

Tento nereduktivní princip pak byl v novověku filozofií rozvíjen řadou autorů (G. W. Leibniz, F. Schelling, G. W. F. Hegel a další). V současné době se projevuje hlavně u teorie systémů (L. von Bertalanffy) a v ekologických teoriích. Specifickou variantou je zde marxismus s jeho teorémem, že „bytí lidí není určováno jejich vědomím, nýbrž je jejich vědomí určováno jejich společenským bytím.“ (Marx, K. *Ke kritice politické ekonomie*. Praha: SNPL, 1953, s. 7) Přitom však vztah individuální a společenské existence vidí v dialektické, tj. neustále se proměňující jednotě, kde však v konečném principu rozhodují společenská určení.

Ekonomické školy mají zpravidla různé filozoficko-metodologické základy. To vede ke skutečnosti, že existují různé interpretace ekonomických jevů. V oblasti veřejné ekonomiky je nejčastěji uváděn rozdíl v pojetí podstaty existence veřejných aktivit a důvodů jejich fungování. Na jedné straně je snaha pojímat společnost jako instituci, kterou si zřizují občané a která má mít minimální rozsah z důvodu potřeby existence práva a vnější bezpečnosti. Stát a společenská organizace jsou potencionálně nebezpečné, neboť ohrožují svobodu rozhodování jedince, a navíc odebírají prostředky, které jedinec může použít pro uspokojení svých potřeb. Na druhé straně je společnost interpretována jako prostředí, v němž existuje individualita jako výslednice panujícího řádu a podmínek bytí společnosti. Některé postupy vedou až k interpretaci podřízenosti individua společnosti. Stát a veřejné organizace a jejich aktivity jsou pak primární a jedinec se jim musí podřídít.

1.3 Veřejná ekonomika jako součást ekonomických disciplín

Reálný svět je konglomerát různých jevů a procesů, kvalitativně a kvantitativně rozdílných prvků a vazeb, které je spojují. Je vnitřně rozporný, neustále se mění a jeho viditelná forma většinou neodpovídá podstatě. Věda neboli vědní disciplína definuje v tomto reálném světě svůj předmět poznání, a tím myšlenkově vyčlení určitou část reality a snaží se ji systematicky popsat a porozumět ji do té míry, kdy může predikovat budoucí stavy této reality. Tím slouží praxi a není pouhým duševním cvičením. Proto má ve vědě svůj význam i neúspěch, který pak zabraňuje zbytečným realizacím vedoucím k mrhání prostředky nebo má smysl nepřímý přístup, který umožňuje přijímat jinde úspěšné metody na základě analogie, rozšiřuje možnost dalších přístupů k řešení problémů atp. To dává velký význam metodologii, metodám, struktuře a kategoriím vědních disciplín. Porozumění a pochopení tak umožňuje další rozvoj poznání a aplikaci vědeckých závěrů.

Problematika vědecké metodologie a vědeckých metod je úzce spjata s filozofií poznání. Gnozeologické (poznávací) problémy jsou součástí lidského myšlení od počátku samého formulování výchozích principů myšlenkového odrazu světa. Za základ moderní evropské

tradice lze s jistou nadsázkou označit Descartův výrok „Cogito ergo sum“ (Myslím, tedy jsem). V práci *Rozprava o metodě* popisuje způsob poznávání ve čtyřech skupinách.⁵

1. Za správné poznatky přijímat pouze ty ověřené (metodologická skepse a evidence).
2. Metodou analýzy najít pochopení dílčích řešení vymezené problematiky.
3. Na základě těchto dílčích poznatků postupovat k pochopení složitých jevů (syntéza).
4. Vytvářet logická schémata a struktury, abychom neopomenuli určité souvislosti a procesy.

Právo na racionální pochybnost a potřeba přistupovat vždy k realitě se časem prosadila do všech vědeckých disciplín a odlišila je od jiných způsobů přemýšlení a popisu reality.⁶

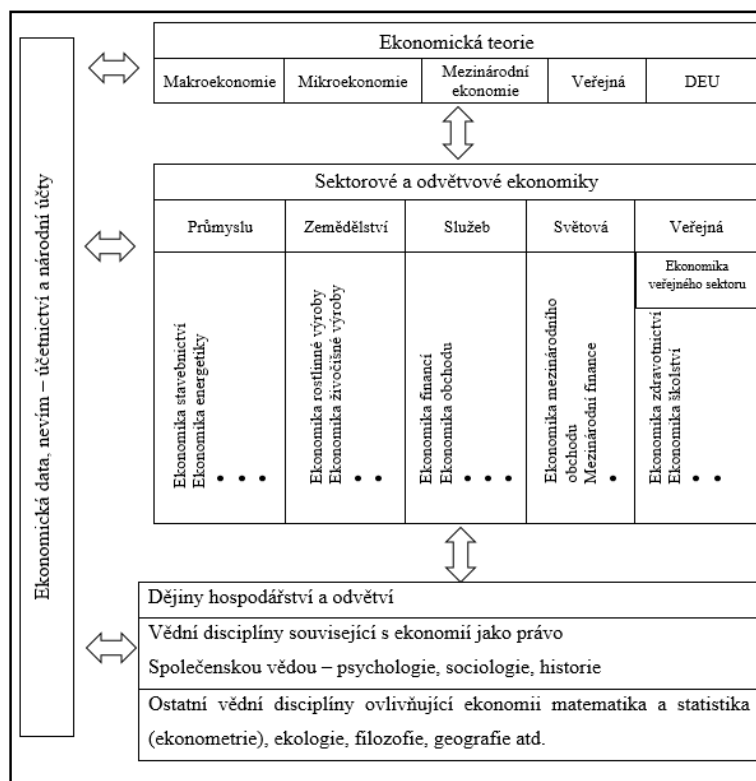
Ekonomické disciplíny se formovaly na základě potřeb lidí ve společnosti při výrobě, vzdělávání, směně a spotřebě statků. Neustálá reprodukce aktivit v těchto oblastech si vyžadovala specializované postupy a návyky. Tak začaly vznikat základy účetnictví, financí a bankovníctví atd., ale také z našeho hlediska právo, představy o správních systémech aj. Od 2. pol. 18. století vidíme zrod širších teoretických výkladů a postupné zabezpečování dílčích závěrů od širších teorií, založených na určitém filozofickém názoru. Dochází tak ke konfrontaci a splynutí merkantilismu (obchod), fyziokratismu (zemědělství), kameralistiky (státní správa) a klasické ekonomie (průmysl). Další vývoj ekonomických disciplín se odehrával na tomto základě, přitom však existovala určitá národní a státní specifika podle organizace školství, konkrétních potřeb národního hospodářství či převažujícího kulturně ideového vlivu.

Jak můžeme pozorovat ještě dnes, kdy pod vlivem globalizace existuje silný tlak na sjednocení formálních i obsahových přístupů, existují však i další rozdíly, např. mezi ještě někde existujícím německým a anglosaským pojetím (Betriebswirtschaftslehre, Volkswirtschaftslehre a Weltwirtschaftslehre kontra Mikroekonomics, Makroekonomics, Internationale Economie). Je to pozorovatelné i v koncepcích veřejné ekonomiky v evropských zemích a v Americe, kde převažuje tendence k redukování státu na rozdíl od francouzsko-německé praxe i vnímání. Pokud se pokusíme zjednodušeně schematizovat dnešní převažující pojetí struktury ekonomických disciplín, získáme následný obraz (viz Obrázek č. 1).

⁵ DESCARTES, R. *Rozprava o metodě*. Praha: OIKOYMENH, 2016, kap. 2. Základní pravidla metody.

⁶ K české literatuře o ekonomii blíže viz VARADZIN, F. a O. Březinová. *Hledání ve světě ekonomie*. Praha: Professional Publishing, 2003; LOUŽEK, M. *Metodologie ekonomie*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2009.

OBRÁZEK 1: SYSTÉM STRUKTURY EKONOMICKÉHO MYŠLENÍ

Vidíme, že veřejná ekonomie jako vědní disciplína velmi úzce souvisí se základními teoretickými částmi ekonomie, tj. makro a mikroekonomickou teorií, mezinárodní ekonomikou a dějinami ekonomických učen (teorií). Jde v podstatě o aplikaci a specifikaci těchto disciplín na problematiku veřejných institucí a organizací, tj. sféry veřejného života. Veřejná ekonomie se úzce prolíná (někdy je i ztotožněna) s veřejnou ekonomikou, kde předmětem zkoumání je fungování veřejného sektoru jako celku, jeho specifika a vztahy k ostatním částem národního hospodářství. Je otázkou, zdali je totožná či pouze úzce souvisí s ekonomikou veřejného sektoru, a jak vše souvisí s ekonomikami jednotlivých odvětví - ekonomikou zdravotnictví, školství, kultury, justice atd. Konkrétní vymezení těchto disciplín je určeno přístupem jednotlivých ekonomických škol a autorů. Zároveň se tyto hranice posouvají i v souladu se společenským vývojem a aktuálními problémy v určitém období včetně vlivů rozvoje dalších vědních disciplín (práva, sociologie, informatiky atp.).